

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ЮРИДИЧНА
АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО”

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ
ПОСІБНИК
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
“КОНФЛІКТОЛОГІЯ”**

Харків
2013

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ЮРИДИЧНА
АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО”

Електронна копія

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ
ПОСІБНИК
ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
ТА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
“КОНФЛІКТОЛОГІЯ”**

(галузі знань: 0304 “Право”, 0302 “Міжнародні відносини”;
освітньо-кваліфікаційний рівень “Бакалавр”;
напрями підготовки: 6.030401 “Правознавство”,
6.030202 “Міжнародне право”)

для студентів III курсу денної форми навчання

Харків
2013

Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та семінарських занять з навчальної дисципліни “Конфліктологія” (галузі знань: 0304 “Право”, 0302 “Міжнародні відносини”; освітньо-кваліфікаційний рівень “Бакалавр”; напрями підготовки: 6.030401 “Правознавство”, 6.030202 “Міжнародне право”) для студентів III курсу денної форми навчання / уклад.: М. П. Требін, О. М. Сахань, Л. М. Герасіна та ін. – Х. : Нац. ун-т “Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого”, 2013. – 61 с.

У к л а д а ч і: М. П. Требін,
О. М. Сахань,
Л. М. Герасіна,
Г. Ю. Васильєв,
В. Д. Воднік,
І. В. Головка,
В. Я. Зимогляд

*Рекомендовано до видання редакційно-видавничою радою
університету (протокол № 10 від 14.12.2012 р.)*

1. ВСТУП

Історія існування людства супроводжується конфліктною взаємодією суб'єктів відносин, яка загострюється у зламні моменти розвитку цивілізації періодом війн, революцій і криз, заколотів і смут, під час боротьби за владу чи власність, унаслідок тоталітарного терору, через нестримне прагнення одних панувати над іншими, через різні форми насильства і т. ін., що стає причиною загибелі людей, численних руйнувань, поширення криміналізації суспільства та інших негативних, навіть фатальних наслідків. Тому оволодіння наукою й мистецтвом розв'язання і попередження конфліктів залишається актуальним за для збереження перспективи виживання людства на Землі.

Мета вивчення дисципліни “Конфліктологія” – формування у студентів цілісної системи знань про природу конфліктів, причини їх виникнення, способи управління конфліктними ситуаціями й методи подолання конфліктів.

Теоретичною і методологічною основою дисципліни є праці вітчизняних і зарубіжних спеціалістів у галузі конфліктології, політології, соціології, психології, права.

Завданням вивчення “Конфліктології” є теоретична і практична підготовка майбутніх спеціалістів з питань:

- розуміння конфліктної ситуації і конфлікту;
- розуміння природи конфлікту та видів конфліктів;
- управління конфліктною ситуацією;
- аналізу конфліктів і вироблення методів їх подолання.

У результаті поглибленого вивчення дисципліни студенти повинні **знати**:

- становлення і розвиток проблем конфлікту в соціальній науці;
- предмет, об'єкт, закономірності, методи, принципи та функції конфліктології;
- зміст елементів, що складають конфлікт, його масштаб і межі;
- джерела конфліктності в суспільстві, рушійні сили конфліктної взаємодії, динаміку конфлікту;

- суб'єктивну складову соціального конфлікту та види соціальних конфліктів;
- сутність, природу і специфічні риси правового конфлікту, різновиди конфліктів у сфері правовідносин, шляхи їх попередження та подолання;

вміти:

- проводити діагностику конфлікту та конфліктної ситуації в різних галузях життєдіяльності;
- правильно будувати стратегію управління конфліктною ситуацією;
- обирати методи прогнозування та профілактики конфліктності у соціальних відносинах;
- грамотно застосовувати способи розв'язання різноманітних конфліктів;
- застосовувати законодавчу базу щодо подолання та профілактики конфліктів.

2. ЗАГАЛЬНИЙ РОЗРАХУНОК ГОДИН ЛЕКЦІЙ, СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

№ п/п	Тема	Усього годин	У тому числі		
			лекції	семі- нарські заняття	само- стійна робо- та
1	2	3	4	5	6

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. Загальна конфліктологія – 36 год

1	Конфліктологія як наука	5	2	2	1
2	Становлення і розвиток проблем конфлікту в соціальній науці	6	2	2	2
3	Конфлікт як соціальне явище	8	2	4	2
4	Детермінація конфлікту	6	2	2	2
5	Суб'єктивна складова соціального конфлікту	5	2	2	1
6	Динаміка конфлікту	6	2	2	2

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. Юридична конфліктологія – 36 год

7	Види соціальних конфліктів	10	2	6	2
8	Предмет юридичної конфліктології	6	2	2	2
9	Правовий конфлікт	6	2	2	2
10	Різновиди конфліктів у сфері правовідносин	8	2	4	2
11	Управління конфліктом: шляхи, засоби та механізми	6	2	2	2
Разом		72	22	30	20*

* Із них індивідуальна робота – 10 год

ЗАТВЕРДЖЕНО
вченою радою Національного університету
“Юридична академія України
ім. Ярослава Мудрого”
(протокол № 2 від 16.10.2012 р.)

3. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ “КОНФЛІКТОЛОГІЯ”

1. Конфліктологія як наука

Предмет та об’єкт конфліктології як самостійної наукової дисципліни. Основні категорії та закономірності науки про конфлікти. Методи (загальні й спеціальні), принципи і підходи в дослідженні конфліктів. Функції конфліктології. Місце та роль конфліктології в системі соціальних наук.

2. Становлення і розвиток проблем конфлікту в соціальній науці

Генезис ідей конфлікту в стародавній традиції Сходу та Античності (міфологія, Конфуцій, Геракліт, Платон, Аристотель). Конфліктологічний дискурс Т. Гоббса та Дж. Локка. Радикальна конфліктологічна теорія марксизму. Соціопсихологічні теорії конфлікту (від О. Конта, Г. Спенсера, Л. Гумпловича до З. Фрейда). Розвиток конфліктологічної доктрини у другій половині ХХ ст.: теоретична опозиція структурного функціоналізму (Т. Парсонс) і неомарксистського діалектичного підходу до конфліктів. Соціологічні концепції конфлікту М. Вебера, Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, Л. Козера, Р. Мертон, Р. Мілса, Дж. Рекса, Н. Смелзера та ін. Діалектична конфліктологія Р. Дарендорфа. Інтерпретації проблем конфлікту в символічному інтеракціонізмі (К. Боулдінг). Ідеї соціальної конфліктності П. Бурд’є, Е. Гідденса, А. Турена тощо.

3. Конфлікт як соціальне явище

Конфлікт як соціальний феномен, його сутність, природа, імманентні ознаки та риси; діалектичне співвідношення протиріччя та конфлікту. Структура конфлікту: предмет і об'єкт, суб'єкти конфліктної взаємодії, інформаційні моделі конфлікту, мікро- і макросередовище конфліктної ситуації. Масштаб і межі конфлікту. Характеристика конфліктної ситуації (в суспільстві, групі, між індивідами, всередині особистості). Соціальні функції конфліктів. Класифікації соціальних конфліктів за різними критеріями. Типології конфліктів за сферами життєдіяльності соціуму. Суспільна криза і соціальна катастрофа. Реальний, латентний, “помилковий” та імітований конфлікти.

4. Детермінація конфлікту

Суперечності й антагонізми – основне джерело конфліктності в суспільстві. Джерела конфліктів у соціумі: на рівні суспільних відносин (соціальна нерівність і соціальна мобільність) та особистісної взаємодії (влада, багатство, престиж, гідність). Рушійні сили конфліктної взаємодії: потреби, інтереси, цінності та норми. Об'єктивні фактори та суб'єктивні причини соціальної конфліктності. Рациональна та ірраціональна мотивація конфліктуючих.

5. Суб'єктивна складова соціального конфлікту

Структура суб'єктивного фактора конфлікту. Поняття конфліктуючої сторони, її масштаб і потенціал. Суб'єктивні цілі та прагнення сторін конфлікту, їх суб'єктивовані установки. Ірраціональні прояви у конфлікті. Характеристика суб'єктів – потенційних учасників конфліктної протидії; статуси і ранги сторін-опонентів. Суб'єктивно-психологічні риси і “типи” конфліктантів. Специфіка конфліктної свідомості. Соціальні “ролі” учасників конфлікту.

6. Динаміка конфлікту

Соціальна напруженість; її показники та етапи розвитку. Стадії (фази) динаміки подій у конфлікті. Передконфліктна ситуація; її сутність. Фаза реального (відкритого) конфлікту: конфліктний інцидент, розгортання протиборства, ескалація та “генералізація” конфлікту. Реверсія у конфлікті, умови послаблення боротьби. Завершення конфлікту: основні форми, способи та чинники. Шляхи виходу з конфлікту. Післяконфліктна стадія розвитку відносин: події, синдроми тощо. Конфліктна поведінка учасників протиборства: різновиди, стратегії (конфронтація, співробітництво, компроміс, ухилення, пристосування), тактики.

7. Види соціальних конфліктів

Витоки багатоманітності соціальної конфліктності. Економічний конфлікт. Політичний конфлікт. Конфлікти культурно-мистецької сфери. Релігійний конфлікт. Міжетнічні конфлікти. Конфлікти у сфері моралі. Соціально-професійний конфлікт. Трудовий конфлікт. Сімейно-побутовий конфлікт. Глобальні конфлікти цивілізації.

8. Предмет юридичної конфліктології

Взаємозалежність права і соціальної конфліктності: історичні, соціально-правові та антропологічні аспекти. Об’єктивні та суб’єктивні чинники соціально-правової конфліктності. Становлення юридичної конфліктології як нової наукової дисципліни, її місце в системі галузей правознавства. Доктринальний зв’язок юридичної конфліктології з науками соціального циклу. Предметний зміст, методи і функції юридичної конфліктології, формування її основних категорій та закономірностей. Конфліктогенні чинники у змісті сучасних правовідносин: зіткнення інтересів і потреб, правових цінностей та норм у механізмі детермінації правових конфліктів. Юридична колізія як

джерело й об'єктивний чинник виникнення конфліктних ситуацій в праві, різновиди юридичних колізій. Конфліктогенність колізій правотворчості, правозастосування і повноважень. Правові спори, претензії сторін, процесуальне “змагання”, юридична дилема і фікція, спірний юридичний факт, правопорушення (делікт), злочин, юридична відповідальність тощо як онтологічне підґрунтя спричинення правового конфлікту.

9. Правовий конфлікт

Сутність, природа і специфічні риси правового конфлікту; характеристика його структури – предмета, об'єкта, суб'єктів тощо. Основні та специфічні функції правових конфліктів. Класифікації правових конфліктів. Співвідношення правового й юридичного конфлікту. “Чистий”, змішаний, латентний, “помилковий” та імітований правовий конфлікт. Конфліктуючі сторони – головні суб'єкти правової суперечки; мобілізація їх ресурсів; суб'єктивні конфліктні настанови учасників юридичного протиборства. Правові опоненти, їх статуси і функціональні “ролі” у конфлікті правовідносин; проблема вибору правової чи неправової позиції фізичними і юридичними особами. Особливості динаміки юридичного конфлікту: фази розвитку подій в юридичному конфлікті – латентна, демонстраційна, агресивна, завершення; їх оцінка. Проблема насильства та агресії в юридичному конфлікті. Конфліктні стереотипи серед різновидів правової поведінки. Вірогідні версії закінчення соціально-правових і “чисто” юридичних конфліктів.

10. Різновиди конфліктів у сфері правовідносин

Юридичні конфлікти різних сфер правозастосування і нормотворчості. Типологія юридичних конфліктів залежно від природи норми права (уповноваження, зобов'язання, заборони). Когнітивний правовий конфлікт. Юридичні конфлікти галузей публічного права: особливості та соціально-політична

зумовленість. Державно-правовий та політико-правовий конфлікт. Конституційно-правовий конфлікт. Адміністративно-правовий конфлікт. Міжнародно-правовий конфлікт. Кримінально-правовий конфлікт. Конфліктні ситуації в галузях приватних правовідносин: специфіка і чинники. Цивільно-правові конфлікти. Юридизація сімейно-побутових конфліктів. Господарсько-правовий конфлікт. Правові конфлікти в організації – трудовий, корпоративний, організаційно-управлінський. Проблеми конфліктності процесуальних відносин у юридичній практиці.

11. Управління конфліктом: шляхи, засоби та механізми

Стратегія управління конфліктною ситуацією: принципи, етапи і способи впливу. Основні шляхи виходу з конфлікту (мирні та силові); врегулювання та розв’язання конфліктів – методи і технології. Переговори як засіб урегулювання соціальних конфліктів. Конфліктний медіаторинг (офіційно-правове і неофіційне посередництво): сутність, зміст, етапи, статус офіційних медіаторів. Попередження конфліктів як соціальна технологія. Методи прогнозування та профілактики конфліктності у соціальних відносинах. Специфіка врегулювання правових конфліктів. Правові інститути та механізми розв’язання правових і юридичних конфліктів: інститут судочинства; розподіл влад і повноважень; конституційні та парламентські процедури; адміністративні процедури тощо. Юридичний консенсус і компроміс як чинники запобігання та врегулювання конфліктних ситуацій в праві. Неюридичний арбітраж, його роль у попередженні правових конфліктів.

4. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ “КОНФЛІКТОЛОГІЯ“

1. Конфліктологія як наука

П л а н

1. Об'єкт і предмет конфліктології.
 2. Категорії та закони конфліктології.
 3. Методи та функції конфліктології.
 4. Місце та роль конфліктології в системі соціальних наук.
- Література:* 1-3, 11, 13, 19, 22, 29, 45, 55, 62, 64.

2. Становлення і розвиток проблем конфлікту в соціальній науці

П л а н

1. Генезис ідей конфлікту у стародавньому суспільстві.
 2. Становлення конфліктологічної парадигми.
 3. Соціологічні теорії конфлікту.
 4. Функціональна модель конфлікту Г. Зіммеля та Л. Козера.
 5. Конфлікт у теорії соціальних систем Т. Парсонса, “діалектичний метод” у конфліктології Р. Дарендорфа.
 6. Ідеї соціальної конфліктності.
- Література:* 4, 17-19, 23, 27-31, 42, 51, 65.

3. Конфлікт як соціальне явище

П л а н

1. Сутність конфлікту.
2. Структура конфлікту: об'єкт, предмет, учасники, інформаційна модель конфлікту.

3. Просторові, часові, внутрішньосистемні межі конфлікту. Масштаби конфлікту.

4. Соціальні функції конфліктів: явні та латентні, конструктивні та деструктивні.

5. Класифікація конфліктів за різними критеріями.

Література: 22, 25, 26, 28, 29, 31, 32, 37, 58, 61.

4. Детермінація конфлікту

П л а н

1. Джерела соціальних конфліктів: багатство, влада, престиж, гідність.

2. Рушійні сили конфлікту: потреби, інтереси, цінності та норми.

3. Причини конфліктів.

4. Мотивація конфлікуючих.

Література: 26, 28, 31, 32, 34, 37, 47, 58, 61.

5. Суб'єктивна складова соціального конфлікту

П л а н

1. Суб'єктивний фактор конфлікту: поняття та структура. Зіткнення суб'єктивних цілей і прагнень учасників конфліктної протидії.

2. Характеристика конфлікуючих сторін як головних суб'єктів протистояння: їх масштаб, потенціал, статуси і ранги сторін-опонентів.

3. Суб'єктивно-психологічні “типи” конфліктантів. Специфіка конфліктної свідомості потенційних супротивників; їх ірраціональні прояви. Соціальні “ролі” учасників конфлікту.

Література: 4, 9, 17-20, 24, 33, 42, 46, 63.

6. Динаміка конфлікту

П л а н

1. Передконфліктна стадія конфлікту.
 2. Конфліктна стадія розвитку конфлікту.
 3. Післяконфліктна стадія конфлікту.
 4. Основні стратегії конфліктної поведінки.
 5. Тактики поведінки в конфлікті.
- Література:* 1, 2, 10, 24, 28, 29, 39, 41.

7. Види соціальних конфліктів

П л а н

1. Витоки багатоманітності соціальної конфліктності. Основні форми їх проявів.
 2. Аналіз економічного конфлікту: поняття, сутність, причини виникнення, різновиди.
 3. Специфіка політичних конфліктів, їх типологія. Форми та закономірності політичної боротьби.
 4. Конфлікти духовно-культурної сфери. Регулювання конфліктів культур.
 5. Характеристика релігійних конфліктів. Особливості їх протікання та механізми запобігання.
 6. Сутність і природа етнонаціональних конфліктів, шляхи їх розв'язання.
 7. Моральний конфлікт як один з видів соціального конфлікту.
 8. Типи соціально-професійних конфліктів. Управлінські заходи впливу на професійні конфлікти.
 9. Сімейно-побутові конфлікти та їх наслідки.
 10. Глобальні конфлікти цивілізації: особливості перебігу.
 11. Специфіка міжнародних конфліктів.
- Література:* 8, 25, 27-32, 34, 39, 43, 44, 46, 48, 49, 53, 55.

8. Предмет юридичної конфліктології

П л а н

1. Конфлікти юридичної сфери та кризові ситуації у правовій галузі: історичні та соціально-правові аспекти.

2. Типологія та класифікація юридичних конфліктів. Учасники юридичного конфлікту.

3. Динаміка юридичного конфлікту. Розвиток конфліктної боротьби. Шляхи закінчення юридичних конфліктів.

Література: 15, 16, 28, 32, 42, 52, 55, 60, 62.

9. Правовий конфлікт

П л а н

1. Природа і специфічні риси правового конфлікту. Функції правових конфліктів. Співвідношення правового й юридичного конфлікту.

2. Правові опоненти – головні суб'єкти юридичної суперечки; їх статуси і функціональні “ролі” у конфлікті правовідносин; мобілізація ресурсів.

3. Класифікація соціально-правових конфліктів та юридичних конфліктів. “Чистий”, змішаний, латентний, “помилковий” та імітований правовий конфлікт.

4. Фази в динаміці розвитку юридичного конфлікту: латентна, демонстраційна, агресивна, завершення. Проблема насильства та агресії в юридичному конфлікті.

Література: 5, 7, 9, 15, 16, 28, 32.

10. Різновиди конфліктів у сфері правовідносин

П л а н

1. Адміністративно-правовий конфлікт: сутність, причини, шляхи вирішення.

2. Державно-правові конфлікти в сучасній Україні: причини, наслідки, шляхи розв'язання.

3. Конфлікти в трудовому колективі: причини, шляхи попередження та розв'язання.

4. Цивільно-правовий конфлікт: сутність, причини, шляхи вирішення.

5. Кримінально-правовий конфлікт: сутність, причини, шляхи вирішення.

6. Кримінально-процесуальний конфлікт: сутність, причини, шляхи вирішення.

7. Міжнародно-правовий конфлікт: сутність, причини, шляхи вирішення.

8. Організаційно-управлінський конфлікт: сутність, причини, шляхи вирішення.

Література: 5-7, 12, 14, 27, 36, 40, 56, 57, 59.

11. Управління конфліктом: шляхи, засоби та механізми

П л а н

1. Управління конфліктом. Моделі управлінського впливу.

2. Попередження та розв'язання конфліктів: шляхи і технології.

3. Конфліктний медіаторинг.

4. Методи розв'язання конфліктів.

Література: 14, 15, 18, 19, 21, 27, 29, 32, 34, 35, 43, 51, 60.

5. ПОТОЧНИЙ (МОДУЛЬНИЙ) ТА ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Опис предмета курсу

Курс	Напря́м, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчального курсу (структура залікового кредиту)
Кількість кредитів ECTS: 2,0 Модулів: 3 Змістових модулів: 2 Загальна кількість годин: 72 Тижневих годин: 4	0304 “Право” 0302 “Міжнародні відносини” 6.030401 “Правознавство” 6.030402 “Міжнародне право” “Бакалавр”	Нормативна: Модуль I Лекції: 22 Семинарські заняття: 30 Модуль II Індивідуальна робота: 10 Модуль III Самостійна робота: 10 Види контролю: поточний модульний контроль, залік

Організація поточного модульного контролю

Оцінювання знань студентів з конфліктології здійснюється на основі результатів поточного модульного контролю (ПМК). Загальним об'єктом оцінювання знань студентів є відповідні частини навчальної програми дисципліни “Конфліктологія”, засвоєння якої перевіряється під час ПМК.

Завданням ПМК є перевірка розуміння й засвоєння навчального матеріалу змістового модуля, здатності осмислити зміст окремих тем чи розділу, умінь застосовувати отримані знання при вирішенні професійних завдань.

Об'єктами ПМК знань студентів із конфліктології є:

- систематичність та активність роботи на лекціях, семінарських заняттях (відвідування відповідних форм навчального процесу, активність та рівень знань при обговоренні питань);
- виконання модульних контрольних завдань;
- інші форми робіт.

Оцінювання результатів ПМК здійснюється викладачем наприкінці вивчення кожного модуля.

Критеріями оцінювання ПМК є :

а) активність та рівень знань при обговоренні питань семінарських занять, відвідування відповідних форм навчального процесу, самостійне доопрацювання окремих тем чи питань, інші форми робіт (від 0 до 20 балів);

б) виконання контрольної роботи у формі тестування (від 0 до 20 балів). Порядок і час складання тестів, критерії оцінювання визначаються кафедрою і доводяться до відома студентів на початку навчального року, що передує їх проведеною.

Підсумковий бал за результатами ПМК виводиться під час останнього в навчальному семестрі семінарського заняття. Загальна кількість балів за ПМК – 80. Кожен модуль оцінюється у 40 балів. Результати ПМК знань студентів вносяться до відомості обліку поточної успішності. Вони є основою для визначення загальної успішності студента з дисципліни “Конфліктологія” і враховуються (за необхідності) при виставленні балів за підсумковий контроль знань (ПКЗ).

У разі невиконання завдань ПМК з об’єктивних причин студенти мають право за дозволом декана (викладача) скласти їх не пізніше останнього семінарського заняття. Час та порядок складання визначає викладач.

6. ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Індивідуальна робота студентів сприяє глибшому оволодінню предметом дисципліни, розширенню ерудиції, закріпленню навичок науково-дослідницької роботи. Зважаючи на це, самостійна робота студентів має органічно поєднувати ті її види, які вимагають уваги, з тими, що стимулюють творчий пошук та мислення. Це дозволить усебічно підготувати студента до самостійної праці. Результатом раціонально організованої та систематично виконуваної індивідуальної роботи повинно стати формування якісно нового рівня наукової підготовки студента, вміння вільно орієнтуватися в системі конфліктологічних знань.

Відповідно до “Положення про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців” індивідуальна робота студентів з конфліктології може включати: участь у роботі студентського наукового гуртка (проблемної групи) з конфліктології, студентських наукових конференцій (з опублікуванням тез), конкурсах, олімпіадах; написання етюдів, есе, рефератів, їх презентацію; анотацію та реферування прочитаної додаткової літератури; бібліографічний опис літератури; складання тезауруса з окремих тем конфліктології та інші форми роботи.

Вибір студентом видів індивідуальної роботи здійснюється на альтернативній основі за власними інтересами і попереднім узгодженням з викладачем. Організацію, контроль та оцінку якості виконання індивідуальної роботи студента здійснює викладач – керівник індивідуальної роботи студента. За індивідуальну роботу студент має можливість отримати максимально 20 балів.

7. КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ

Підсумкове оцінювання рівня знань студентів з конфліктології здійснюється на основі результатів ПМК, індивідуальної роботи студентів за 100-бальною шкалою.

ПКЗ з конфліктології проводиться у формі заліку з вузлових питань, що потребують творчої відповіді та вміння синтезувати отримані знання з конфліктології із сучасними конфліктологічними, політичними й правовими проблемами.

Конкретний перелік питань і завдань, що охоплюють весь зміст навчальної дисципліни, критерії оцінювання залікових завдань, порядок і час їх складання визначаються кафедрою і доводяться до студентів на початку навчального року.

До відомості обліку підсумкової успішності вносяться сумарні результати в балах ПМК та індивідуальної роботи студентів.

8. КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАЛІКУ

1. Предмет та об'єкт конфліктології.
2. Категорії та закони конфліктології.
3. Загальнонаукові та спеціальні методи конфліктології.
4. Функції конфліктології.
5. Місце та роль конфліктології в системі соціальних наук.
6. Внесок давньогрецьких мислителів Геракліта, Платона та Аристотеля у розвиток конфліктології.
7. Засади розвитку науки “конфліктології”, сформульовані Конфуцієм.
8. Характеристика змістовної сторони протистояння “структурно-функціональної” та “конфліктної” парадигм у розумінні ролі конфлікту.
9. Сутність наукового підходу до конфліктів у суспільстві в теорії Г. Зіммеля.
10. Аналіз теорії структурно-функціональної моделі суспільства Т. Парсонса.
11. Сутність концепції позитивно-функціонального конфлікту Л. Козера.
12. Розвиток сучасної конфліктології крізь призму її історії.
13. Сутність конфлікту.
14. Структура конфлікту.
15. Учасники конфлікту.
16. Інформаційні моделі конфлікту.
17. Предмет і об'єкт конфлікту.
18. Межі та масштаб конфлікту
19. Соціальні функції конфліктів.
20. Класифікація конфліктів.
21. Джерела соціальних конфліктів на рівні суспільства.
22. Джерела соціальних конфліктів на особистісному рівні.
23. Рушійні сили конфлікту.
24. Об'єктивні причини конфліктів.

25. Суб'єктивні причини конфліктів.
 26. Особистісні причини конфлікуючих.
 27. Мотивація конфлікуючих.
 28. Структура суб'єктивного фактора конфлікту.
 29. Поняття “конфлікуюча сторона”, її масштаб і потенціал.
 30. Характеристика потенційних опонентів – головних суб'єктів конфлікту. Співвідношення статусів учасників протиставлення.
 31. Типові суб'єктивні цілі й прагнення сторін конфлікту, що мотивують їх установки на суперництво.
 32. Специфіка конфліктної свідомості; психологічні риси і типології конфліктантів.
 33. Соціальні “ролі” учасників конфліктної взаємодії.
 34. Сутність конфліктної ситуації.
 35. Соціальне напруження: його показники і стадії.
 36. Поняття “ескалація конфлікту”, її основні характеристики.
 37. Характеристика передконфліктної стадії конфлікту.
 38. Конфліктна стадія розвитку конфлікту.
 39. Сутність післяконфліктної стадії конфлікту.
 40. Основні стратегії конфліктної взаємодії.
 41. Основні тактики конфліктної взаємодії.
 42. Витоки багатоманітності соціальної конфліктності.
- Основні форми їх проявів.
43. Економічний конфлікт: поняття, сутність, причини виникнення, різновиди.
 44. Предмет та об'єкт політичного конфлікту, специфіка його протікання.
 45. Особливості протікання та вирішення конфліктів у духовно-культурній сфері.
 46. Загальна характеристика релігійних конфліктів.
 47. Сутність і природа етнонаціональних конфліктів, шляхи їх розв'язання.
 48. Своєрідність конфліктів у моральній сфері.
 49. Типи соціально-професійних конфліктів.

50. Конфліктогенні чинники в сімейно-побутових конфліктах.
51. Глобальні конфлікти цивілізації: особливості перебігу.
52. Юридичний конфлікт: сутність та його природа.
53. Предмет та об'єкт юридичного конфлікту.
54. Типологія та класифікація юридичних конфліктів.
55. Характеристика учасників юридичного конфлікту.
56. Динаміка юридичного конфлікту. Розвиток конфліктної боротьби.
57. Шляхи завершення та вирішення юридичних конфліктів.
58. Сутність, природа і специфічні риси правового конфлікту, характеристика його структури.
59. Класифікації правових конфліктів, їх основні та специфічні функції.
60. Діалектичне співвідношення правового й юридичного конфлікту.
61. “Чистий”, змішаний, латентний, “помилковий” та імітований правовий конфлікт.
62. Статуси і функціональні “ролі” опонентів у конфлікті правовідносин.
63. Суб'єктивні конфліктні настанови учасників юридичного протиборства; особливості їх ресурсів.
64. Специфіка динаміки юридичного конфлікту; фази розвитку подій та потенційні версії закінчення.
65. Конфліктні стереотипи серед різновидів правової поведінки; проблеми насильства в юридичному конфлікті.
66. Адміністративно-правовий конфлікт: сутність, причини, шляхи вирішення.
67. Державно-правові конфлікти в сучасній Україні: причини, наслідки, шляхи розв'язання.
68. Конфлікти в трудовому колективі: причини, шляхи попередження та розв'язання.
69. Цивільно-правовий конфлікт: сутність, причини, шляхи вирішення.
70. Кримінально-правовий конфлікт: сутність, причини, шляхи вирішення.

71. Кримінально-процесуальний конфлікт: сутність, причини, шляхи вирішення.
72. Міжнародно-правовий конфлікт: сутність, причини, шляхи вирішення.
73. Організаційно-управлінський конфлікт: сутність, причини, шляхи вирішення.
74. Структура управління конфліктною ситуацією.
75. Політичні форми регулювання конфліктів (переговори, посередництво).
76. Юридичні форми управління конфліктами (адміністрування, арбітраж, судовий розгляд).
77. Методи управління конфліктом.
78. Функції і стратегії ведення переговорів.
79. Вибори як керований політичний конфлікт.
80. Арбітраж як форма регулювання конфлікту.
81. Суть і принципи посередництва в конфлікті.

9. СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

Аболіціонізм – метод громадянського волевиявлення із задоволення політичних інтересів і потреб; суспільний рух, спрямований проти прийняття (запровадження) якогось закону, рішення, керівної посади тощо.

Абсентеїзм – ухилення виборців від участі в голосуванні при виборах державних органів, посадових осіб або в референдумі.

Авантюризм політичний – діяльність політичних лідерів, окремих осіб, партій, рухів, державних та інших інститутів, що характеризується безвідповідальністю, ризикованістю дій і безпринципністю.

Автономізація соціальна – відокремлення, роз'єднання, відчуження людей один від одного.

Авторитарність – властивість особистості, що характеризується схильністю до диктату і беззаперечним підпорядкуванням оточення своєму впливу і владі.

Агресія – індивідуальна або колективна поведінка, спрямована на нанесення фізичної чи психічної шкоди, збитку або знищення іншої людини; виникає як реакція суб'єкта на фрустрацію і супроводжується емоційним станом гніву, ворожості, ненависті.

Адекватність поведінки – поведінка індивіда, групи, яка відповідає прийнятим в соціальній сфері нормам міжособистісних взаємовідносин.

Акцентуації характеру – надмірна виразність окремих рис характеру людини, що є крайнім варіантом норми. За несприятливих обставин може призводити до змін поведінки особи в критичних, у т. ч. конфліктних, ситуаціях.

Акцентуація локус контролю – надмірні прагнення людини перекладати відповідальність за результати своєї діяльності, в т. ч. й конфліктної, на зовнішні сили і обставини (екстернальний тип особистості) або приписувати це власним зусиллям і особливостям поведінки (інтернальний тип особистості).

Альтернатива – можливість діяти в протилежність чи

несумісність раніше опрацьованим шляхам, засобам, рішенням.

Альтруїзм – моральний принцип, який полягає в безкорисливому піклуванні про благо інших людей при ігноруванні власних інтересів; **А.** є протилежністю егоїзму.

Амбівалентність – подвійність переживань, яка виявляється в тому, що один об'єкт викликає у людини водночас два протилежних почуття, наприклад, симпатію й антипатію, гнів і потіху тощо.

Амбіції – досить високі намагання, що проявляє людина; наміри легітимізувати й підвищити Я-статус.

Аморалізм – нігілістичне ставлення до моральних принципів, заперечення моральних устоїв та загальноприйнятих правил поведінки у суспільстві.

Анархія (грец. *αναρχία* – *безвладдя*) – бездержавний устрій суспільства. На побутовому рівні термін **А.** використовують для визначення стихійності, неорганізованості, безвладдя тощо.

Анексія – насильницьке приєднання в односторонньому порядку державою території іншої держави або території, яка складає предмет їх суперечки.

Аномалія (грец. *ανωμαλία* – *нерівність, відхилення*) – у психології різноманітні відхилення від норми перебігу психічних процесів і функцій.

Антагонізм – непримиренна суперечність.

Антагоніст – ворожа, непримиренна людина, яка жорстко відстоює свої інтереси у конфлікті, не йде на поступки, фанатично слідує крайнім поглядам; їй нерідко властива тенденція до застосування насильства.

Антиномія – зіставлення двох протилежних, однаково доказових положень.

Антипатія – стійке негативне ставлення індивіда до іншої особистості, групи людей (соціальної, етнічної, релігійної та ін.), що виявляється у неприязні, непривітності, недоброчисливості.

Антисемітизм – різновид націоналістичної, расистської ідеології, в основі якої нетерпимість, ненависть і гоніння одного семітського народу – євреїв.

Антитеза – навмисне протиставлення протилежних ідей, образів, понять.

Апатія – стан людини, що характеризується емоційною пасивністю, нечулістю, байдужістю до подій в оточуючому середовищі, послабленням інтересу до життя.

Арбітр – посередник, третейський суддя; третя сторона в конфлікті, яка наділена певними функціями для його врегулювання опонентами конфлікту.

Арбітраж – спосіб розв’язання спорів, при якому сторони звертаються до арбітрів (третейських суддів), які обираються самими сторонами або призначаються за їхньою згодою, або в порядку, встановленому законом.

Асертивність – риса характеру, якість особистості, що проявляється у самоствердженні та свідомому прийнятті вимог інших (суперника) без страху, невпевненості, напруги, іронії тощо.

Асиметричне рішення – такий спосіб вирішення проблеми у відносинах опонентів, при якому цілком чи частково реалізуються інтереси тільки однієї сторони.

Асиміляція – злиття одного народу з іншим шляхом завоювання його мови, звичаїв. Розрізняють А. добровільну й насильницьку.

Атака – агресивна дія в конфлікті, кінцевою метою якої є деструкція (руйнування) потенціалу противника.

Атракція – емоційна властивість особистості; здатність її притягувати або відштовхувати, викликати симпатію чи антипатію.

Аутгрупа – соціальна група, у відношенні якої індивід не відчуває приналежності чи ідентичності, внаслідок чого до неї формується недовіра чи ворожість, а члени такої групи сприймаються як “чужі”, “не наші”.

Аутоагресія – агресивні дії, що спрямовані проти себе самого (наприклад суїцидальна поведінка).

Афект (лат. affectus – *настрій, хвилювання, пристрасть*) – психічний стан, ознакою якого є домінування певної емоції, що зумовлює специфіку сприйняття подразників і характер дій особи; охоплює всі афективно забарвлені психічні

стани незалежно від їх глибини та плинності.

Баланс сил – система показників, яка характеризує співвідношення військово-політичних, економічних сил між державами або союзами держав.

Банкрутство – фінансова неспроможність юридичної особи задовольнити у встановлений для цього термін пред'явлені йому кредиторами вимоги і виконати зобов'язання перед бюджетом.

Бар'єр психологічний – внутрішня перешкода психологічної природи (острах, небажання, невпевненість), що заважає людині успішно виконати деякі дії; виникає у ділових чи особистісних стосунках людей і перешкоджає встановленню між ними відкритих і довірчих відносин.

Біфуркація – зміна якісної поведінки динамічної системи за малої зміни її параметрів.

Блеф – тактичний прийом конфліктного протиборства, який полягає в тому, щоб сформувати в опонента хибне переконання, що протилежна сторона володіє значними силами і ресурсами, яких насправді немає чи замало.

Бойкот – прийом політичної та економічної боротьби, що полягає у відмові від підтримки відносин з окремою особою, організацією, державою з метою примусити задовольнити економічні чи політичні вимоги.

Бонапартизм – авторитарна система влади, що головним чином спирається на армію, поліцію, спецслужби й розвинуту бюрократію (чиновництво).

Боротьба – 1) протиборство, змагання, бажання перемоги; 2) намагання добитися чого-небудь, долаючи перешкоди; 3) вступ у суперечність, сутички.

Боротьба політична – стан протиборства інтересів політичних суб'єктів (партій, політичних лідерів, еліт, класів) з метою досягнення певних політичних результатів. Основні види **Б. п.** – революційна і реформістська; її формами є війни, повстання, заколоти, путчі, бунти, політичні кризи.

Бунт – масові дії як реакція на певні екстраординарні дії пануючих політичних груп, державних органів; відкритий

опір владі. Виникає, як правило, стихійно з метою вирішення конфлікту між тими, хто управляє, і тими, ким управляють.

Вандалізм – навмисне руйнування або пошкодження культурно-історичних пам'яток, інших матеріальних та культурних цінностей, приватних або громадських об'єктів майнового характеру.

Венчурні операції – операції, що характеризуються підвищеним ступенем ризику і пов'язані з кредитуванням та фінансуванням науково-технічних розробок і винаходів; в основному вони проводяться інноваційними банками.

Вербальна нота – одна із форм дипломатичної переписки або дипломатичних актів принципового характеру з різноманітного кола питань.

Вертикальний конфлікт – конфлікт, що передбачає суперечливу взаємодію суб'єктів вертикального підпорядкування: керівник – підлеглий; міністерство – підприємство; найманий працівник – хазяїн; громадянин – держава тощо. Особливість цих конфліктів – досить різне співвідношення ресурсів влади й опонентів і, відповідно, незрівнянні можливості при конфліктній взаємодії.

Вето президентське – право відхилення главою держави прийнятого парламентом закону. Існують дві форми вето: абсолютне та відкладальне (супензивне).

Взаємодія конфліктна – процес взаємних негативних впливів індивідів, груп, класів, етносів, партій, держав, що суперничають у конфлікті, в ході якого зіткаються їхні цілі, інтереси, прагнення, ціннісні системи тощо.

Виконавче провадження – адміністративний, процесуально-правовий засіб, який забезпечує примусове виконання рішень судових та інших органів, і таким чином реалізує захист суб'єктивних прав громадян і юридичних осіб.

Вина – психологічне ставлення правопорушника до своїх дій або бездіяльності та їхніх наслідків у формі умислу чи необережності. **В.** є одним із елементів суб'єктивної сторони правопорушення, тому юридична відповідальність за загальним правилом настає лише при вчиненні забороненого діяння.

Вирок – акт правосуддя, в якому викладено рішення, винесене судом у результаті судового розгляду кримінальної справи, котре встановлює винність або невинність підсудного, міру покарання винному, а також інші правові наслідки визнання винним або невинним підсудного.

Витиснення – один із видів психологічного захисту від внутрішнього конфлікту, внаслідок якого неприйнятні для індивіда думки і переживання вилучаються зі свідомості та переводяться у сферу неусвідомленого.

Відповідальність соціальна – певний психологічно-діяльнісний стан учасника суспільних відносин, який характеризується сумлінним, відповідальним ставленням суб'єкта до своєї поведінки, а у випадку порушення ним вимог соціальних норм – готовністю до певних негативних наслідків чи позбавлень.

Війна – кризове соціальне явище, форма розв'язання суспільно-політичних, територіальних, економічних, ідеологічних, національних, релігійних та інших протиріч між державами, народами, націями, класами шляхом збройного насильства. Сутність **В.** – продовження політики насильницькими засобами.

Віндикація – спосіб захисту права власності, за допомогою якого власник може витребувати своє майно з чужого незаконного володіння.

Влада – соціально-політичне панування над людьми; здатність, право і можливість нав'язувати і втілювати у життя певні рішення, тобто здійснювати вирішальний вплив на долі, поведінку і діяльність людей за допомогою права, авторитету, волі чи примусу.

Власність – історично зумовлена суспільна форма володіння, користування та розпорядження матеріальними та нематеріальними благами, яка виражає суспільні та виробничі відносини між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання цих благ.

Внутрішньоособистісний конфлікт – різновид конфлікту, в якому діючі сторони – різні психологічні фактори внутрішнього світу особистості, які є несумісними і характеризуються переживанням людиною двоїстості почуттів, затягнутою боротьбою мотивів, інтересів, потягів, що відображають

суперечливі зв'язки з соціальним середовищем.

Волюнтаризм – 1) концепція, що розглядає й проголошує волю особистості як вирішальний фактор розвитку світу та заперечує об'єктивні закони суспільного розвитку; 2) політика, яка здійснюється без урахування об'єктивних законів розвитку і реальних умов, залежить від довільних рішень політичних лідерів.

Воля – здатність особистості чи спільноти здійснювати регулювання та саморегулювання діяльності, в тому числі конфліктної, яка виявляється в активному подоланні труднощів і суперечностей, конфліктних протистоянь у процесі досягнення свідомо визначених цілей.

Врегулювання конфлікту – процес поступового часткового розв'язання конфлікту, припинення відкритої боротьби сторін. Це вибір такої альтернативи у конфліктному процесі, за якої головні зусилля опонентів спрямовані на зниження інтенсивності протиборства, на переведення прямої конфронтації у площину пом'якшення протистояння та заміну його безконфліктними відносинами.

Гангстеризм – діяльність організованих злочинних груп, пов'язана з насильством, вбивствами, пограбуваннями, захопленням заручників, підкупом державних чиновників тощо.

Гарантія – спосіб забезпечення виконання особистих чи соціальних зобов'язань; наприклад, система правових засобів, які встановлені законом для забезпечення належного відправлення правосуддя, тощо.

Гегемонізм – нав'язування одним суб'єктом поглядів, політичних настанов, чинної політики іншим. Г. можливий у стосунках між людьми, політичними організаціями і громадськими рухами, народами і державами.

“Генералізація” конфлікту – своєрідне укрупнення суб'єктів протистояння у конфлікті за рахунок залучення до нього все більшої кількості нових учасників. Внаслідок цього міжособистісний конфлікт може перетворитися на міжгруповий; змінюється тип конфлікту, його об'єкт і предмет, формується численність нових осередків протиборства.

Геноцид – дії, що вчиняються з наміром знищити (повністю або частково) будь-яку етнічну, расову чи релігійну групу.

Гіпертимний тип – психологічний тип особистості підлітків, яким з дитинства притаманні шумливість, схильність до спілкування, надмірна самостійність, сміливість, непосидючість, недисциплінованість, схильність до пустощів; відсутнє почуття дистанції в стосунках із дорослими.

Гносеологічний конфлікт – поняття, що розкриває предметні форми та способи розв’язання суперечностей в теорії пізнання.

Горизонтальний конфлікт – передбачає конфліктну взаємодію рівних (за ієрархічним рівнем, владою, ресурсами) суб’єктів: керівників одного рівня, підприємців або фахівців між собою.

Господарські суперечки – розбіжності, що виникають між учасниками господарських відносин. За змістом **Г. с.** поділяються на: суперечки, які виникають у зв’язку з укладанням, зміною і розірванням господарських договорів; суперечки, пов’язані з виконанням договорів та зобов’язань тощо.

Громадська ініціатива – одна з форм колективного волевиявлення громадян, завдяки якій думка певної групи доводиться до компетентного державного органу або органу місцевого самоврядування і вимагає реагування.

Громадський вплив – дії або інші заходи населення певної території, колективу, через які вони безпосередньо виявляють своє ставлення до явищ державного і соціального життя.

Громадянська непокора – виключне право народу на опір кожному, хто узурпує державну владу; відмова населення від виконання рішень органів державної влади чи місцевого самоврядування на знак протесту проти їх рішень.

Група тиску – відносно вузьке суспільне об’єднання, що активно домагається задоволення власних інтересів за допомогою цілеспрямованого впливу (тиску) на інститути публічної влади.

Дебати політичні, парламентські – дискурс суб’єктів політики щодо актуальних проблем життя на з’їздах, конференціях, зборах, у засобах масової інформації; обговорення депутатами законопроектів, резолюцій на пленарному засіданні пар-

ламенту (окремої палати) у порядку, визначеному регламентом.

Девальвація (лат. de... префікс, що означає: 1) віддалення, виділення, скасування, припинення, усунення чого-небудь; 2) рух донизу, зниження і лат. valvo – маю вартість) – офіційне зниження курсу національної або міжнародної (регіональної) грошової одиниці щодо інших міжнародних валютно-грошових одиниць. **Д.** зумовлює підвищення цін на споживчі товари і зниження життєвого рівня населення.

Девіантна поведінка – вчинки людини, дії соціальних спільнот, які не відповідають офіційно встановленим або фактично визнаним у даному суспільстві нормам, стандартам.

Деадаптивність – стан розгубленості, втрати орієнтирів.

Дезінтеграція – розпад цілого на складові частини (системи, соціальної спільноти, структури тощо).

Дезінформація – свідомо неправдиве повідомлення, інформація, що перекручується і поширюється з метою введення в оману громадськості, соціально-політичних контрагентів.

Декаданс – процес занепаду у культурі.

Декласований – той, хто втратив зв'язок зі своїм класом, верствою, який опустився на соціальне “дно”, потрапив у середовище люмпенів, наркоманів або професійних злочинців.

Делікт – правопорушення, тобто незаконна дія, проступок, злочин. Є підставою для притягнення юридичних і фізичних осіб, які його вчинили, до юридичної відповідальності.

Делінквентна поведінка – соціальна поведінка, що порушує правові норми.

Демонстрація – масова хода людей (проїзною частиною вулиць чи майданів) з плакатами, транспарантами з метою вираження громадських інтересів, настроїв, певних вимог або взаємної солідарності, протесту проти політики влади.

Депортація – примусове вислання (видворення) особи або категорії осіб із країни перебування або з місця постійного проживання в іншу державу (місцевість) за рішенням компетентних органів (як правило під вартою).

Депресія – психопатологічний стан, який супроводжується пригніченим, похмурим чи сумним настроєм, зниженням психічної активності та життєвих збудників, інтелектуальною та

моторною загальмованістю, недооцінкою своєї особистості.

Депривація – стан людини, групи, соціуму, для якого характерна явна розбіжність між очікуванням людей і можливостями їх задоволення.

Державно-правовий конфлікт – конфлікт юридичної сфери, пов'язаний з такими суб'єктами, як владні структури, народ, регіони, політичні партії, з особливим об'єктом (суверенітет держави, територія, розподіл владних повноважень, дії влади тощо) і суттєвими наслідками, оскільки стосується інтересів великих груп населення.

Деструктивний тип учасника конфлікту – психологічний тип суб'єкта протидіє, який схильний до нав'язування і посилення конфлікту аж до повного придушення або фізичного знищення противника.

“Джентльменська угода” – прийнята в міжнародній практиці назва договору, укладеного в усній формі, що не позбавляє від юридичних обов'язків, які накладаються на його учасників.

Діяльність управлінська – сукупність дій суб'єкта управління (керівника, апарату управління), що спрямована на зміну об'єкта управління в заданому напрямку. Вона включає: постановку мети управління, збір і аналіз інформації, оцінку проблемної ситуації, організацію системи управління, підготовку і ухвалення управлінських рішень, оцінку ефективності управління, здійснення функцій соціального контролю.

Динаміка конфлікту – процес розвитку конфлікту у часі під впливом певних чинників й умов, що включає такі фази: приховану (латентну), відкриту демонстраційну взаємодію, агресію, фазу завершення, після яких настає постконфліктна ситуація.

Дисгармонія особистісна – відхилення, що супроводжує кризові ситуації особистості, які виникають на різних етапах її життя з достатньо вираженою визначеністю.

Дискримінація – умисне обмеження або позбавлення прав певних юридичних та фізичних осіб; відбувається фактично через прийняття відповідних неправових законів чи приховано.

Дискусія – творче, наукове (інколи гостре) обговорення певного питання, проблеми в науковій аудиторії, на зборах, у пресі, у бесіді; суперечка.

Дисфункція – розлад системи та її нездатність виконувати свої функції.

Дихотомія – поділ цілого на дві частини; болючий процес у суспільстві, що переживає соціальний розкол.

Діагностика конфлікту – методологічна діяльність з визначення сутності, особливостей і виду конфлікту на основі його наукового аналізу.

Діатриба – різкий усний або письмовий виступ (заява), що містить нападки особистого характеру на адресу опонентів.

Дуалістичний – двоїстий, роздвоєний.

Еволюція конфлікту – поступовий, безперервний розвиток конфлікту від простих до більш складних його форм.

Егоїзм – принцип життєвої орієнтації і моральна риса людини, пов'язана з перевагою власних інтересів над інтересами інших (індивідуальних і колективних) суб'єктів. **Е.** прямо протилежний альтруїзму.

Егоцентризм – нездатність, небажання індивіда змінити свою позицію по відношенню до інших суб'єктів, їх думок чи уявлень, які суперечать його досвіду, через зосередженість на власних інтересах.

Екзистенційний конфлікт – поняття, що розкриває суб'єктивні основи буття людини у конфлікті із собою; це переживання характеризується також конфліктом зі світом і розкривається через страхи, турботи, переживання суперечностей.

Екологічний конфлікт – протиріччя і зіткнення сторін, в основі яких лежать екологічні інтереси, тобто об'єктивно існуючі суспільні потреби в чистому, здоровому та безпечному для людини навколишньому природному середовищі, що забезпечує біологічний ритм життя.

Експансія – активне проникнення у певну сферу, поширення економічного, політичного, духовно-культурного панування, що здійснюється різними шляхами: вивозом капіталу, наданням кабальних позичок, захопленням ринків збуту, завоюванням інших країн, силовим нав'язуванням чужої культури тощо.

Експропріація – примусове безоплатне чи оплатне відчуження майна державою (види: реквізиція та конфіскація).

Екстремальна ситуація – інтегративна характеристика обстановки, що радикально чи раптово змінилася, і пов'язаних з цим особливо загрозливих факторів і ризиків для життєдіяльності людей.

Екстремізм – прихильність до крайніх поглядів і засобів досягнення цілей в ідеології та політиці. **Е.** має різні види: політичний, національний, релігійний, економічний тощо.

Ембарго – відносно повна заборона зовнішньоекономічних зв'язків, що застосовують щодо певної країни; заборона експорту чи імпорту товарів та валюти як у мирний, так і воєнний час.

Емпатія – здатність особистості до розуміння емоційного стану та переживань іншої людини; є протилежністю конфліктності особистості.

Епатаж – скандальна форма соціальної поведінки, що викликає загальне здивування.

Ескалація конфлікту – такий розвиток конфлікту, за якого гострота боротьби і наступні руйнівні впливи опонентів один на одного стають сильнішими і більш інтенсивними, ніж попередні, тому конфлікт розростається.

Етнічна маргінальність – відносно стійке явище, що виникає в ситуації конфліктної взаємодії різних етносоціальних груп у результаті певних зрушень у їх нормативно-ціннісних системах.

Етнічна толерантність – терпимість, відсутність негативного ставлення до іншої етнокультури, наявність її позитивного образу при збереженні позитивного сприйняття власної культури.

Етнодиференційні процеси – процеси етнічного поділу, серед яких: *етнічна парціація*, тобто поділ єдиного етносу на декілька частин; *етнічна сепарація* – відокремлення від певного народу його невеликої частки, яка з часом перетворюється у самостійний етнос; *етнічна дисперсизація* – відокремлення від первинного етносу окремих невеликих етнічних груп, які добровільно або вимушено мігрують до іншого географічного або культурного простору.

Єдиноборство – суперництво двох осіб з дотриманням правил.

Життєва криза – тривалий глибинний конфлікт з приводу життя в цілому, його смислу і головних цілей; період, коли змінюються спосіб детермінації процесів розвитку, життєвий орієнтир, напрямок життєвого шляху.

Жорстокість – різко негативна властивість характеру особи, що виявляється у заподіянні іншій особі (групі осіб), а також тваринам фізичних чи моральних страждань.

Забобони – помилкові погляди; ірраціональні елементи суспільної чи індивідуальної свідомості, марновірства, пов'язані з релігією.

Завершення конфлікту – кінцевий етап у динаміці конфлікту, що полягає в припиненні, закінченні протиборства з тих чи інших причин; може протікати в таких формах, як розв'язання, врегулювання, загасання, усунення конфлікту.

Запобігання конфлікту – один із видів втручання у передконфлікт, який полягає в можливості впливу на його найбільш важливі елементи до виникнення відкритого протистояння.

Збиток майновий – вартісний (грошовий) еквівалент майнової шкоди, завданої протиправними діями одного суб'єкта права іншому.

Згода – спільність цілей, віри, точок зору щодо ситуації, певних подій або позиції інших людей. Виражається в солідарності, злагоді та колективній діяльності.

Зіткнення – 1) сутичка, бійка; 2) спір, суперечка, свара, що виникає через розбіжності; 3) ворожнечі стосунки у конфлікті.

Злісна непокора – злісне небажання або несумлінна відмова підкорятись кому-небудь, слухатись когось.

Зловживання правом – перевищення межі дозволеного правовим приписом, здійснення своїх повноважень з незаконною метою і в незаконний спосіб, порушуючи при цьому права та законні інтереси держави й інших осіб.

“Зона конфлікту” – сукупність інтересів, ціннісних настанов, поглядів, позицій, що відстоюють у конфлікті його учасники.

Зустрічний позов – самостійна позовна вимога відповідача до позивача, що заявлена у судовому процесі; спосіб захисту відповідача від позову проти нього.

Ієрархія – вертикальна диференціація статусів, рівнів від нижчого до вищого.

Імморалізм – демонстративно-войовнича зневага моральних норм.

Імпічмент президента – особлива процедура обвинувачення та притягнення до відповідальності глави держави в державах з республіканською формою правління.

Інкримінувати – висувати обвинувачення, ставити за провину.

Інтервенція – насильницьке втручання (збройне, економічне, дипломатичне) однієї чи декількох держав у внутрішні справи іншої країни, що спрямоване проти її територіальної цілісності або політичної незалежності.

Інтерес – реальна причина й мотивація усвідомлених соціальних (у т. ч. конфліктних) дій певних груп та індивідів.

Інтрига політична – приховані підступні, зловмисні дії, до яких удаються суб'єкти політичної системи для досягнення певної мети.

Інфляція (лат. inflation – *роздухування, розбухання*, від inflō – *вдуваю*) – переповерхнення каналів грошового обігу масою надлишкових паперових грошей, що викликає знецінювання їх, зростання цін на предмети першої потреби, зниження валютного курсу, падіння реальної заробітної плати.

Інцидент – випадок, неприємна подія, ризикована пригода; непорозуміння.

Ірраціональне – недоступне розумовому усвідомленню; такі дії чи думки, що складно вписуються у поняття логіки.

Істерія – функціональне нервово-психічне захворювання, що характеризується підвищеною демонстративною, емоційною збудженістю і розладом чутливості; занадто гарячкова діяльність чи посилене прагнення у якомусь напрямі.

“Кабальна угода” – договір у цивільному праві, який громадянин змушений укласти на вкрай не вигідних для нього умовах через обман, погрози або збіг тяжких обставин під впливом волевиявлення іншої сторони.

Казус – некараний випадок; випадкова подія, якою за-

вдано певної шкоди особі.

“Казус белі” – формальний привід для війни, далекий від справжніх причин.

Катарсис – емоційне полегшення; містичне “очищення душі” від бруду чуттєвості, тілесності, яке порівнюється з естетичним задоволенням; пов’язане зі створенням ілюзій; вивільнення від стресу, що став причиною невротичного конфлікту.

Клан – група кровних родичів на чолі з ватажком, яка проживає компактно. **К.** властиві такі ознаки: замкненість, ізолюваність від соціуму; релігійність, спільність обрядів; пов’язаність економічними стосунками і власністю; особлива кланова етика, сувора система контролю за поведінкою членів клану; нерідко має злочинний, мафіозний характер діяльності.

Когнітивний конфлікт – вид міжособистісного конфлікту, зумовлений різними складностями його учасників: диференційованість знань і розумових операцій, ієрархічність структури, неадекватна операціоналізація; патологія мислення одного з учасників (порушення операційної сторони, динаміки та рефлексії, резонерство, аутичність мислення, низька розумова працездатність) при розв’язанні проблем чи спілкуванні.

Колективні трудові спори – неврегульовані розбіжності між робітниками і роботодавцями щодо: а) нових соціально-економічних умов праці та виробничого побуту; б) укладання чи зміни колективного договору; в) виконання колективної угоди або її окремих положень; г) невиконання вимог законодавства про працю.

Колізія юридична – розходження або суперечності між окремими нормативно-правовими актами, що регулюють одні й ті самі чи суміжні суспільні відносини, а також розбіжності, що виникають у процесі правозастосування або здійснення компетентними суб’єктами своїх повноважень.

Комерційний ризик – імовірні негативні майнові наслідки підприємницької діяльності, що виникають у процесі реалізації товарів і послуг та не зумовлені будь-якими прорахунками підприємця-комерсанта.

Компенсація (юридична) – правовий спосіб захисту матеріальних і нематеріальних благ фізичних та юридичних осіб;

полягає у відшкодуванні шкоди (матеріальної і нематеріальної).

Комплекс неповноцінності – психопатологічний синдром, стійка упевненість людини у власній неповноцінності як особистості; протиріччя між особистістю та значущими для неї сторонами дійсності, що призводить до невротичних відхилень та невротичного конфлікту.

Компроміс – стратегія поведінки в конфлікті, що передбачає взаємні поступки; угода протиборчих сторін на основі взаємних поступок.

Конкуренція – активне змагання на певному полі діяльності між суб'єктами, зацікавленими в одній і тій же меті; суперництво, що легко переходить у конфлікт при відповідному збігу обставин і активному застосуванні конфліктогенів спілкування.

Консенсуальна угода – угода, для здійснення якої достатньо досягнення згоди сторін на її укладання.

Консенсус – узгодженість позицій суб'єктів зі спірних питань; метод прийняття рішень за допомогою співробітництва, досягнення принципової єдності думок.

Конституційне правопорушення – дії, що виражаються у порушенні суб'єктом конституційних приписів або у неналежаньому виконанні своїх конституційних обов'язків, за які настає конституційна відповідальність.

Контркультура – комплекс орієнтацій і цінностей, поведінкових стереотипів, соціально-культурних установ, які опозиційні до пануючої культури.

Контроверза – зіткнення протилежних позицій.

Контроль соціальний – спосіб та механізм саморегулювання суспільної життєдіяльності, який через прийняті в соціумі норми та цінності забезпечує впорядковане функціонування всіх його компонентів.

Конфлікт – гостре зіткнення суб'єктів соціальної взаємодії через протилежно спрямовані цілі, інтереси, позиції або погляди опонентів на підставі їх несумісності.

Конфлікт адміністративний – різновид вертикальних конфліктів, що виникає всередині організації, суб'єкти якого пов'язані між собою, як правило, службовими стосунками по типу “керівник (управляючий) – підлеглі”; може виникати на

рівні трудового колективу, а також адміністративно-територіальних відносин.

Конфлікт воєнний – форма міждержавного конфлікту, який характеризується зіткненням інтересів протиборчих сторін, в якому вони для досягнення мети використовують без мобілізації деякі військові засоби.

Конфлікт в організації – зіткнення, що виникає в організації у процесі взаємодії людей при вирішенні питань виробничого та особистого характеру.

Конфлікт етичний – суперечка, що виникає на основі моральних протиріч у свідомості окремих індивідів і полягає у зіткненні сторін щодо ціннісних орієнтацій та оцінок, які мають моральний компонент.

Конфлікт латентний – прихований конфлікт; як правило, виникає, коли об'єктивна конфліктна ситуація дозріла, але знедолені соціальні групи не мають інституціональних можливостей і засобів, щоб виявити своє невдоволення.

Конфлікт міжнаціональний – зіткнення, в якому групи з протилежними цілями розрізняються за етнічними ознаками; виникає як вияв усвідомленої етнокультурної чи етнополітичної дискримінації з боку іншої національної спільноти.

Конфлікт міжособистісний – зіткнення людей-суперників, коли їх взаємне негативне сприйняття викликане несумісністю поглядів, інтересів, оцінок чи потреб.

Конфлікт релігійний – зіткнення між носіями релігійних цінностей (як окремих віруючих, так і конфесій), що зумовлене відмінностями в їх уявленнях і ставленні до Бога, різним становищем та участю в релігійному житті.

Конфлікт “рольовий” – виявляється у переживаннях особи, пов'язаних із неможливістю одночасно реалізувати декілька “ролей” (міжрольовий конфлікт), а також незадоволення виконуваною роллю (внутрішньорольовий конфлікт).

Конфлікт соціальний – зіткнення інтересів різних соціальних груп, яке характеризується протистоянням громадських сил з проблеми, що є ядром конфлікту, а також усвідомленням конфліктуючими групами своїх несумісних інтересів і цілей діяльності.

Конфлікт правовий – зіткнення суб'єктів права з приводу застосування, порушення або розуміння й тлумачення правових норм.

Конфлікт юридичний – зіткнення, пов'язане з правовими відносинами сторін (їх юридично значущими діями або станом), тягне за собою юридичні наслідки; починається і закінчується з використанням юридичних засобів і процедур.

Конфліктна поведінка – чередування взаємних реакцій (дій), спрямованих на реалізацію інтересів кожної зі сторін конфлікту та обмеження інтересів опонента.

Конфліктна свідомість – особливий стан суспільної чи особистісної свідомості, специфіка якої полягає у розумінні протидіючими суб'єктами протилежності й несумісності цілей, інтересів, ідеалів, цінностей, та перетворенні їх на мотивацію конфліктної боротьби.

Конфліктна ситуація – один з основних структурних елементів конфлікту; ситуація прихованого або відкритого протиборства декількох учасників, кожний з яких переслідує свої цілі, мотиви та засоби вирішення конфліктної проблеми.

Конфліктогенність – риса характеру, властивість психіки та дій, поведінки особистості або групи, що сприяють виникненню та ескалації конфліктів.

Конфліктологія – наука про сутність і форми, причини, структуру, динаміку та шляхи розв'язання конфліктів.

Конформізм – пасивне, пристосовницьке прийняття чинних стандартів поведінки, безапеляційне визнання чинних порядків, норм і правил під тиском зовнішніх умов та обставин всупереч власним переконанням.

Конфронтація – прихована чи відкрита боротьба сторін (класів, еліт, маргіналів т. і.), що мають взаємовиключні інтереси і абсолютно несумісні цілі.

Криза – крутий злам, важкий перехідний стан соціального процесу, інституту чи суспільства в цілому; різке загострення конфлікту, після якого настає якісна зміна ситуації, наприклад “глухий кут”.

Лицемірство – одна з прихованих форм конфлікту; зумовлено нездатністю суб'єкта підкорити стан речей своїм осо-

бистим інтересам і одночасно відсутністю сміливості відкрито захищати ці інтереси.

Лінчувати (зробити суд Лінча) – здійснити самосуд; жорстко розправитися з винним без слідства і правосуддя.

Лобіювання – практика організацій громадян (“груп тиску”) впливати на прийняття, відхилення чи зміну законів у парламенті та на адміністративні рішення уряду, спираючись на підтримку частини депутатів, різних політичних партій і ЗМІ.

Лояльність – доброзичливе ставлення до когось або чогось-небудь; вірність законам та вимогам органів влади, що відображає правомірні дії суб’єктів.

Люмпени – загальна назва декласованих верств населення, що опинилися поза активним соціально-політичним життям.

Максималізм – надмірність, крайність у будь-яких вимогах, поглядах.

Маневрування у конфлікті – у нестабільних суспільствах особливий метод, який правлячі кола можуть застосовувати для стабілізації життя і запобігання соціальним і політичним конфліктам.

Маргінальний статус – вживається для позначення осіб і груп, які перебувають за межами властивих даному суспільству структур або домінуючих соціокультурних норм як результат їх конфлікту з соціальним ладом.

Масові заворушення – кризові події, що супроводжуються насильством, погромами, насильницьким виселенням громадян, знищенням майна, захопленням будівель, опором представникам влади, можливо із застосуванням зброї.

Медіатор – посередник; кваліфікована особа чи держава, яка виступає посередником у міжособистісному конфлікті чи міжнародному спорі.

Меморандум – дипломатичний документ, що детально викладає суть питань, які є предметом дипломатичного листування. Як правило, додається до ноти або вручається особисто представнику іншої країни.

Метод правового регулювання – сукупність способів та прийомів впливу правових норм на суспільні відносини, в т. ч. конфліктні.

Мирова угода – домовленість сторін про припинення судового спору на основі взаємних поступок опонентів; контроль за її законністю належить суду.

Мистецтво управління – вміння застосовувати наукові знання по управлінню, використовувати накопичений досвід і отримані навички, творчо пристосовувати їх до конкретної ситуації.

Міжнародний тероризм – злочинне явище в світовій політиці, пов'язане з поширенням насильства у формі терористичних актів, що ставлять під загрозу нормальні відносини між народами.

Мітинг – масове зібрання громадян для обговорення політичних та інших соціальних питань сучасного життя на підтримку будь-яких вимог, для вираження солідарності або протесту.

Моделі конфліктів – у типологізації конфліктів виділяють моделі: “ділова суперечка”, “формалізація відносин”, “психологічний антагонізм”.

Монополія – виключне право виробництва, торгівлі, промислу тощо, яке належить одній особі, визначеній групі осіб або державі; виключне право на будь-що для одержування максимального прибутку.

Мотив у конфлікті – спонукання до вступу суб'єкта у конфлікт, пов'язане з задоволенням потреб його учасника.

Надзвичайний стан – особливий правовий режим діяльності державних органів, місцевого самоврядування, підприємств і установ, який тимчасово допускає встановлення законом обмеження конституційних прав і свобод громадян та юридичних осіб і покладає на них додаткові обов'язки.

Напруженість соціальна – специфічна ситуація суспільної реальності, що створює докризову атмосферу і супроводжує соціальні конфлікти.

Насильство – застосування державою, певним класом (групою) різних форм примусу відносно інших верств з метою надбання чи збереження економічного і політичного панування, завоювання тих чи інших привілеїв.

Наслідки конфлікту – поняття, що використовується

для визначення результатів конфліктної взаємодії суб'єктів, та з проблемою “ціни конфлікту”.

Неврози – функціональні розлади, т. зв. прикордонні психічні захворювання (неврастенія, істерія, психастенія), що є результатом тривалого впливу психотравмуючих факторів, емоційного і розумового перенапруження.

Недовіра та страх – причини виникнення конфліктів, які лежать в основі порушень міжособистих стосунків; паралізують волю людини у досягненні її мети.

Незадоволеність – психічний стан людини, при якому вона невдоволена тим, що не здійснились її прагнення, бажання і потреби.

Ненависть – моральне почуття, що позначає взаємну ворожнечу між людьми; за змістом є відразою і побажанням зла, протидією ненависній особі.

Неофіційне посередництво – статус і функції, коли в ролі посередника виступають неурядові організації і формування, академічні кола, приватні особи тощо.

Несумлінна конкуренція – будь-які дії господарюючих суб'єктів, спрямовані на отримання переваг у підприємницькій діяльності, які суперечать чинному законодавству, вимогам порядності, розумності та справедливості, можуть спричинити або спричинили збитки іншим господарюючим суб'єктам.

Нормативізація конфлікту – перевід конфлікту в сферу дії соціальних норм, зокрема правових, з метою більш ефективного його регулювання і розв'язання.

Нуліфікація – право не визнавати для себе чинними акти вищих органів влади. Наприклад, у конфедерації держави-члени приймають рішення щодо дії на їх території рішень органів конфедерації, але можуть і не визнати їх обов'язковості.

Об'єкт конфлікту – конкретна цінність (матеріальний ресурс, влада, духовна ідея, норма), через яку виникає конфлікт, до володіння якою прагнуть опоненти.

Об'єкт управління – керована підсистема (соціальні процеси, соціальні організації, люди), що сприймає дії суб'єкта управління (системи управління, органу управління, керівника).

Образа – приниження волі, честі й гідності іншої особи,

що виражається у непристойній формі.

Обскурантизм (від лат. *obscurans* (*obscurantis* – той, що затемнює) – позиція ворожості щодо освіти і науки, захист реакційних ідей, відсталості, мракобісся.

Опозиція – протидія, протиставлення своїх поглядів та політики іншим позиціям; форма протистояння, протидії певної соціально-політичної групи чи партії офіційному курсові влади.

Офіційне посередництво – посередництво, в якому в ролі уповноваженого посередника виступають держави або міжурядові організації.

Охлократія – влада натовпу; стихія бунтів, погромів, вуличних безладів, коли апелюють до популістських настроїв у їх найбільш примітивних варіантах.

Паліатив – половинчастий захід, напівзахід.

Паритет – принцип рівності, рівноправності, рівного представництва сторін.

Партнерство – одна з найважливіших стратегій поведінки сторін під час врегулювання конфлікту.

Пасіонарність у широкому значенні – спадкова кількісна характеристика, якою визначається здатність індивіда (і групи індивідів) до надзусилля, наднапруги; у вузькому значенні – **П.** вище норми проявляється у поведінці як підприємливість, (*verto*) готовність нести жертви заради ідеалу, бажання і можливість змінювати світ, зокрема свій ландшафт. Висока **П.** є рецесивною ознакою.

Патерналізм – політика деяких розвинутих країн, що проводиться під виглядом “батьківської допомоги” країнам, що розвиваються.

Пауперизація – процес масового зубожіння народних мас.

Переговори – 1) найважливіший спосіб розв’язання конфліктів, при якому кожна зі сторін висуває власний набір вимог, але схильна до поступок; 2) форма ділового спілкування суб’єктів для обміну думками з питань взаємного інтересу.

Петиція – форма колективного звернення громадян у компетентний орган державної влади з пропозицією розглянути відповідне питання чи прийняти рішення.

“Пірова перемога” – перемога, плоди якої не виправдовують понесених витрат і жертв.

Плагіат – привласнення авторства на чужий твір науки, літератури, мистецтва або чуже відкриття; використання в пра-

цях чужого твору без посилань на автора.

Покарання – в широкому сенсі несприятливі наслідки для особи, що здійснила осуджуваний вчинок.

Попередження конфлікту – організація взаємодії та співіснування людей, що виключає або мінімізує можливість виникнення конфліктів між ними.

Посередник – третя сторона в конфлікті, яка покликана забезпечити конструктивне обговорення і вирішення конфлікту, але сам посередник не має повноважень приймати рішення.

Посередництво у конфлікті – одна з форм розв’язання суперечок за допомогою “третьої особи” (посередника); регламентована допомога нейтральної сторони конфліктантам з метою врегулювання конфлікту шляхом переговорів.

Потерпілий – особа, якій нанесена моральна, фізична або майнова шкода.

Правовий нігілізм – зневажливе, негативне ставлення до Конституції, закону, правопорядку, права у цілому; проявляється в юридичній неосвіченості, відсталості, правовій невихованості певних груп населення.

Правопорушення – суспільнонебезпечне, винне діяння дієздатного суб’єкта, що не відповідає вимогам правових норм і тягне за собою юридичну відповідальність.

Правопорядок – стан упорядкованості, урегульованості, організованості суспільних відносин, який утворюється і функціонує завдяки фактичній реалізації правових норм відповідно до закону.

Прагматизм – соціальна настанова, орієнтована на одержання практично корисних результатів; життєві погляди, який відрізняє явно виражений практицизм.

Презумпція – вірогідне припущення; визнання факту юридично достовірним доти, поки не буде доведено зворотнє.

Прелімінарії – формальні, попередні угоди між конфліктуючими сторонами, які пізніше можуть бути змінені на інші, постійні; тимчасове рішення.

Пресингування – спосіб взаємовідносин, за якого одна зі сторін конфлікту здійснює активні дії, що обмежують діяльність (поведінку) іншої сторони.

Примирення – один зі способів розв’язання суперечки, сутність якого полягає в досягненні конфліктуючими сторона-

ми взаємовигідних умов.

Приспосовання – властивість суб'єкта приводити свої дії у відповідність з вимогами зовнішнього впливу; узгоджувальна стратегія поведінки в конфлікті.

Причини конфлікту – сукупність низки обставин (об'єктивних і суб'єктивних), наявність або дія яких веде до виникнення конфліктів.

Проблемна ситуація – співвідношення умов, за яких розгортається діяльність індивіда чи групи, що містить протиріччя і не має однозначного вирішення.

Прогнозування конфлікту – спеціальне наукове дослідження перспектив виникнення, розвитку та припинення конфліктів.

Протест – рішення заперечення чого-небудь; заява про незгоду з якимись фактами; офіційне подання до відповідних органів проти управлінського рішення.

Психопатія – патологія характеру, при якій у суб'єкта спостерігаються незворотні властивості, що перешкоджають його адаптації до соціального середовища.

Радикалізм – прагнення до рішучих методів і дій у політиці.

Реактивні стани – тимчасові психічні розлади, що викликані тяжкими душевними потрясіннями та переживаннями.

Революція – глибока й якісна зміна в розвитку суспільства, політичної системи, у способі виробництва чи у різних галузях знання.

Регрес – суспільний рух назад, зміни до гіршого.

Резолюція недовіри – одна із форм контролю парламента за діяльністю уряду.

Репресалії – правомірні примусові дії держави, спрямовані на поновлення своїх прав, порушених іншою країною, шляхом дій, не пов'язаних із застосуванням сили.

Реституція – 1) юридичне відновлення в колишньому правовому, майновому положенні; 2) у міжнародному праві – повернення однією державою іншій майна, незаконно захопленого нею під час війни.

Рефлексія конфлікту – здатність людини усвідомлювати власні думки й інтереси в конфлікті, тобто займати аналіти-

чну “рефлексивну позицію”.

Розбій – напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров’я особи, яка зазнала нападу.

Розв’язання конфлікту – одна з форм завершення конфлікту; сукупність позитивних дій (рішень) самих учасників, що передбачає взаємоприйнятне вирішення проблеми і припиняє протистояння суперників мирними або силовими засобами.

Ротація – принцип конституційного права й ефективного управління з часткового (поетапного) оновлення складу представницьких та інших органів влади.

Саботаж – 1) шкідництво, навмисне невиконання певних зобов’язань з метою ослаблення держави; 2) тактика в конфлікті, коли одна зі сторін чинить протидію з метою заподіяння шкоди супротивнику (дезінформація, навмисне пошкодження засобів праці, обмежений чи бракований випуск продукції).

Самоправство – злочин проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об’єднань громадян.

Самосуд – спосіб вирішення конфлікту у середньовіччі, пов’язаний з “кулачним правом”, тобто правом сильного. Нині С. розуміється як самочинна розправа над будь-ким без відома влади й суду.

Санкція – у соціально-правовому розумінні – захід державного примусу до виконання норм права; державно-правова реакція на факт скоєння правопорушення, державна оцінка неправомірної поведінки.

Сегрегація – різновид расової дискримінації, політика обмеження у правах за мотивами расової або національної належності.

Секвестр – заборона чи обмеження права користування будь-яким майном за розпорядженням відповідних державних органів.

Соціальна взаємодія – процес, в якому люди здійснюють вплив один на одного. Конфлікт – один із основних видів С. в.

Соціальна катастрофа – стрибкоподібні зміни суспі-

льства, що виникають у вигляді раптової відповіді соціальної системи на плавні зміни зовнішніх умов.

Співробітництво – стратегія поведінки в ситуації конфлікту, яка орієнтована на спільний пошук рішень, що задовольнили б інтереси всіх сторін.

Страйк – надзвичайна форма прояву соціального (трудового) конфлікту, яка виявляється в організованому колективному припиненні праці на підприємстві на певний строк з метою соціального самозахисту трудових колективів, професійних груп тощо.

Стрес – термін, який позначає численне коло станів напруженості людини, що виникають у відповідь на різноманітні екстремальні діяння (впливи, тиск, стресори).

Суб'єкти конфлікту – різноспрямовані соціальні сили (спільноти, групи, індивіди), що намагаються реалізувати свої цілі, потреби, інтереси чи прагнення в умовах суперечності, конфронтації, боротьби.

Суд третейський – суд, що обирається самими сторонами для вирішення суперечки між ними; утворюється в складі трьох суддів: кожна сторона призначає одного суддю, а два призначених таким чином судді призначають третього.

Суїцид – індивідуальне або групове самогубство, вчинене окремою людиною чи групою з різних причин свідомо навмисним або імпульсивним чином у стані афекту.

Суперечка, спір – словесне змагання, в якому кожна зі сторін відстоює свою думку і правоту.

Суперечність (соціальна) – розбіжність інтересів людей, соціальних груп; має діалектичний характер. Періоди існування суперечності: виникнення, розгортання і розв'язання.

Суперництво – стратегія поведінки учасника конфлікту, що полягає в орієнтації на свої інтереси, нав'язуванні іншій стороні кращого для себе рішення, відкритій боротьбі за реалізацію своїх інтересів.

Табу – у первісних народів за прадавніх часів абсолютна заборона певних дій та слів, порушення якої загрожує суворими покараннями духів чи богів.

Тактика дій у конфлікті – сукупність засобів і прийомів

мів впливу на учасника конфлікту, завдяки яким реалізується стратегія поведінки для досягнення цілей.

Терор – форма насилля, що характеризується особливою жорстокістю, залякуванням, приниженням дійсного або вигаданого противника.

Толерантність – моральна якість особистості, що виявляється у повазі чи терпимості до інтересів, думок, почуттів, цінностей, способу життя інших людей.

Узурпація – протизаконне присвоєння собі чужих прав.

Умова – вимога чи пропозиція, яка висувається однією зі сторін конфлікту, що домовляються при укладанні угоди, договору.

Управління конфліктом – цілеспрямований вплив на конфліктну взаємодію, що має забезпечити конструктивне вирішення протиріччя, яке актуалізувалося в конфлікті.

Фази конфлікту – елементи динаміки конфлікту; вирізняють такі фази: латентну, демонстраційну, агресивну та затухання конфлікту.

Фанатизм – безрозсудна, нерозважлива, одержимість до крайнього ступеня певними ідеями, віруваннями, думками, поєднана з нетерпимістю до будь-яких інших ідей, поглядів.

Фарисейство – показне благочестя, ханжество, лицемірство.

Фетиш – предмет сліпого поклоніння.

Фіаско – повна невдача, поразка.

Фобії – нав'язливі неадекватні переживання страхів конкретного змісту, які охоплюють суб'єкта у певній (фобічній) обстановці, супроводжуються неврозами і вегетативними дисфункціями (серцебиття, піт).

Форс-мажор – надзвичайні та невідворотні обставини, які неможливо передбачити, запобігти їм; їх виникнення є умовою невиконання договору.

Фронта – у Франції XVII ст. опозиція частини дворянства абсолютизму; будь-яка опозиція, що керується мотивами власного невдоволення.

Фрустрація – психічний стан людини, який виявляється у характерних переживаннях і поведінці; викликається труд-

нощами і перепонами, що є об'єктивно нездоланими чи суб'єктивно сприймаються такими.

Халатність – службова недбалість, невиконання або неналежне виконання особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них.

Хуліганство – грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом.

Цензура – контроль офіційної влади за змістом та розповсюдженням друкованої продукції, змістом радіо- і телепередач, театральних постанов, інколи приватної переписки (перлюстрація) з метою не допустити чи обмежити розповсюдження відомостей і матеріалів, які визнаються шкідливими або небажаними.

Церебрастичний синдром – досить розповсюджене порушення психічного здоров'я й поведінки людини, яке неминуче пов'язане з внутрішніми і зовнішніми конфліктами особистості: роздратованість; нерівна інтелектуальна продуктивність.

Циклоїдний тип – люди, яким притаманний субдепресивний стан: в'ялість, відчувається спадок сил; оточення їх обтяжує, уникають спілкування, дрібні невдачі й неприємності важко переживають.

Цинізм – відверте зневажливе, зухвале ставлення до загальноприйнятих норм моралі, до того, що користується загальним визнанням і повагою.

Ціннісні орієнтації у конфлікті – світоглядні ідеали, норми, цінності, свободи тощо, предмети й явища навколишнього середовища, які людина оцінює з точки зору корисності, необхідності для забезпечення її життєдіяльності.

Чинник – фактор, умова, рушійна сила, причина конфліктного процесу, що визначає його характер або інші головні риси.

“Човночна” дипломатія – спосіб діяльності посередника з налагодження “каналу” зв'язків і заходів комунікації між опонентами; полягає в організації посередником зустрічей послідовно з кожною з ворогуючих сторін.

Шаленість – стан особи, що втратила самовладання у

конфлікті; характеризується надмірним збудженням, несамовитістю, нестямністю.

Шантаж – злочинні дії, що полягають у загрозі розголошення приватних, таємних, можливо інтимних, суто латентних відомостей чи фактів на адресу конкретної особи з корисливою метою домогтися певної вигоди.

Шкода (збиток) – несприятливі для кредитора майнові, фінансові наслідки, які виникли в результаті правопорушення, що допустив боржник.

Шовінізм – реакційна політична ідеологія і практика, спрямована на розпалювання національної ворожнечі та ненависті між людьми різних національностей, на підкорення й поневолення інших народів.

Юридична відповідальність – вид соціальної відповідальності, пов'язаний з застосуванням державного примусу; визначається як правові відносини між державою (її спеціальних органів) та правопорушником, які виникають внаслідок скоєння правопорушення і полягають в юридичному обов'язку правопорушника зазнати негативних наслідків, передбачених санкціями правових норм.

Юридичний факт – життєва обставина, з якою норма права пов'язує виникнення, зміну або припинення правовідносин.

Юродство – божевілья, несамовитість; безглуздий вчинок, неприродна поведінка.

Я-концепція – цілісний, хоч і не позбавлений внутрішніх суперечностей образ власного Я, що виступає як установка щодо самого себе, на основі якої індивід будує свої стосунки з іншими людьми.

10. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Анцупов А. Я. Конфликтология в схемах и комментариях / А. Я. Анцупов, С. В. Баклановский. – СПб.: Питер, 2006. – 288 с.
2. Анцупов А. Я. Конфликтология: учеб. для вузов / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М.: ЮНИТИ, 2001. – 552 с.
3. Бабосов Е. М. Конфликтология: учеб. пособие / Е. М. Бабосов. – Минск: Тетра Системе, 2001. – 464 с.
4. Балабанова Л. В. Конфліктологія: навч. посіб. / Л. В. Балабанова, К. В. Савельєва. – К.: Вид. дім “Професіонал”, 2009. – 280 с.
5. Барабаш Ю. Державно-правові конфлікти в сучасній Україні: причини, наслідки, вибори як форма їх розв’язання / Ю. Барабаш // Вісн. Центр. вибор. комісії. – 2007. – № 2. – С. 28-32.
6. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права / Ю. Г. Барабаш. – Х.: Право, 2008. – 220 с.
7. Барабаш Ю. Державно-правові конфлікти: поняття, сутність, ключові ознаки / Ю. Барабаш // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юрид. – Вип. 47. – Л.: ЛДУ, 2008. – С. 67-75.
8. Барабаш Ю. Загальні фактори, що впливають на стан та динаміку державно-правових конфліктів: конституційно-правовий аспект / Ю. Барабаш // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ України. – 2008. – № 3(39). – Д.: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 13-21.
9. Берлач А. І. Конфліктологія: Навчальний посібник для дистанційного навчання / А. І. Берлач, В. В. Кондюкова; Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини “Україна”. – К.: Ун-т “Україна”, 2007. – 203 с.
10. Васильев В. Л. Юридическая психология: учеб. для вузов / В. Л. Васильев. – 6-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2009. – 608 с.
11. Ващенко К. Антиконтфліктні технології: теоретичні засади та українська дійсність / К. Ващенко // Стратегія україн. державотворення. Філософ.-політолог. та екон. аналіз (Філосо-

фія. Економіка. Політика. Освіта.). – Полтава: АСМІ, 2000. – С. 78-87.

12. Ващенко И. В. Общая конфликтология: учеб. пособие / И. В. Ващенко, С. П. Гиренко и др. – 2-е изд. – Х. : Оригинал, 2001. – 384 с.

13. Воднік В. Д. Конфлікти в трудовому колективі: причини, шляхи попередження та розв'язання / В. Д. Воднік // Бюл. нац. служби посередництва і примирення. – 2005. – № 11. – С. 50-54.

14. Ворожейкин И. Е. Конфликтология: учеб. / И. Е. Ворожейкин, А. Я. Кибанов, Д. К. Захаров. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 240 с.

15. Гайворонська І. Історичний розвиток мирного і компромісного вирішення кримінально-правових конфліктів на українських землях / І. Гайворонська // Юрид. Україна. – 2008. – № 5. – С. 105-108.

16. Герасіна Л. М. Стратегія і тактика врегулювання юридичних конфліктів: методологічний та технологічний аспект / Л. М. Герасіна, М. І. Панов // Держ. буд-во та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. – Вип. 1. – Х.: Право, 2001. – С. 58-75.

17. Герасіна Л. М. Проблеми правової конфліктології: феноменологічний, гносеологічний та праксеологічний аналіз / Л. М. Герасіна, М. І. Панов. – Х.: Право, 2004. – 112 с.

18. Гірник А. М. Основи конфліктології / А. М. Гірник. – Вид. дім Києво-Могилян. акад., 2010. – 222 с.

19. Громова О. Н. Конфликтология: курс лекций / О. Н. Громова. – М.: ЭКСМО, 2000. – 320 с.

20. Дмитриев А. В. Конфликтология / А. В. Дмитриев. – М.: Гардарики, 2007. – 375 с.

21. Дуткевич Т. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посіб. / Т. Дуткевич; М-во освіти і науки України, Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, Ін-т соц. реабілітації та розвитку дитини. – К.: Центр учб. л-ри, 2005. – 455 с.

22. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии / С. М. Емельянов. – СПб.: ПИТЕР, 2001. – 400 с.

23. Зыбцев В. Н. Конфликтология: модульный вариант:

[учеб. пособие] / В. Н. Зыбцев, Е. В. Попова. – Донецк: Вебер, 2007. – 488 с.

24. Зыбцев В. Н. Конфликтология для студентов вузов / В. Н. Зыбцев, Е. В. Попова. – Донецк: Вебер, 2007. – 488 с.

25. Карпенко З. С. Аксиопсихологічна реконструкція стратегій розв'язання конфліктних ситуацій / З. С. Карпенко // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Сер. психолог. – Вип. 1. – Л.: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 325-331.

26. Кильмашкина Т. Н. Конфликтология: социальные конфликты: [учеб. пособие для вузов] / Т. Н. Кильмашкина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 285 с.

27. Кіржнер Л. О. Конфліктологія: навч. посіб. / Л. О. Кіржнер, М. В. Мартиненко, О. В. Мангольд. – Х. : ХНЕУ, 2007. – 142 с.

28. Конфлікти в суспільствах, що трансформуються: зб. наук. статей (за матеріалами XI Харк. політолог. читань). – Х.: Право, 2001. – 200 с.

29. Герасіна Л. М. Конфліктологія: навч. посіб. / Л. М. Герасіна, М. П. Гребін, В. Д. Воднік та ін. – Х.: Право, 2012. – 128 с.

30. Ємельяненко Л. М. Конфліктологія: навч. посіб. / Л. М. Ємельяненко, В. М. Петюх, Л. В. Торгова, А. М. Гриненко; за ред.: В. М. Петюха та Л. В. Торгової. – К.: КНЕУ, 2005. – 315 с.

31. Скібіцька Л. І. Конфліктологія: навч. посіб. / Л. І. Скібіцька. – К.: Центр учб. л-ри, 2007. – 384 с.

32. Коваленко Д. В. Конфліктологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Д. В. Коваленко, І. М. Шалімова, О. М. Керницький; Укр. інж.-пед. акад. – Х. : Точка, 2012. – 221 с.

33. Конфліктологія: підруч. для студ. ВНЗ юрид. спец. / за ред. Л. М. Герасіної та М. І. Панова. – Х.: Право, 2002. – 256 с.

34. Русинка І. І. Конфліктологія: психотехнології запобігання і управління конфліктами: [навч. посіб.] / І. І. Русинка. – К.: Професіонал, 2007. – 332 с. – С. 8-31.

35. Ложкін Т. Практикум з конфліктології /Т. Ложкін, Е. Юрковський, І. Моначін. – Тернопіль: Воля, 2005.– 168 с.

36. Лукин Ю. Ф. Конфликтология: управление конфликтами / Ю. Ф. Лукин. – М.: Трикста, 2007. – 799 с.

37. Милорадова Н. Э. Виды и предмет конфликта в дея-

тельности следователя / Н. Э. Милорадова // Право і безпека. – 2002. – № 2. – С. 187-190.

38. Миронова О. М. Конфліктологія: навч. посіб. / О. М. Миронова, О. В. Мазоренко. – Х. : ХНЕУ, 2011. – 167 с.

39. Нагаєв В. Конфліктологія: курс лекцій: [навч. посіб. для вузів] / В. Нагаєв; М-во освіти України, Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. – К.: Центр учб. л-ри, 2004. – 199 с.

40. Орлянський, В. С. Конфліктологія / В. С. Орлянський. – К.: Центр учб. л-ри, 2007. – 160 с.

41. Параскевова С. А. Конфликтные отношения в гражданском праве: исторический аспект / С. А. Параскевова // История государства и права. – 2006. – № 8. – С. 13-14.

42. Пахомов В. Ю. Внесудебные (альтернативные) процедуры разрешения конфликтных ситуаций в России: исторический опыт и современность / В. Ю. Пахомов // Обеспечение прав и свобод человека и гражданина. Ч. 1: Сб. ст. по итогам междунар. науч.-практ. конф., Тюмень, 17-19 нояб. 2005 г. – Тюмень: Тюмен. гос. ун-т, 2006. – С. 134-137.

43. Пірен М. І. Конфліктологія: підруч. / М. І. Пірен. – К.: МАУП, 2007. – 360 с.

44. Пірен М. І. Конфлікт і управлінські ролі: соціо-психологічний аналіз: [навч.-практ. посіб.] / М. І. Пірен. – К. : УАДУ, 2000. – 200 с.

45. Примуш М. Конфліктологія: навч. посіб. для вузів / М. Примуш; М-во освіти і науки України. – К.: Вид. дім “Професіонал”, 2006. – 282 с.

46. Ромашов Р. А. Конфликтология: учеб. пособие / Р. А. Ромашов. – СПб.: С.-Петербург. ун-т, 2006. – 437 с.

47. Русинка І. Конфліктологія. Психологія запобігання і управління конфліктами: навч. посіб. / І. Русинка; М-во освіти і науки України. – К.: Професіонал, 2007. – 334 с.

48. Савельева В. С. Конфликтология: учеб. пособие для студ. высших учеб. заведений / В. С. Савельева; Донбас. гос. машиностроит. акад. – Краматорск : ДГМА, 2006. – 227 с.

49. Сахань О. М. Державно-правові конфлікти в умовах розбудови державності в Україні / О. М. Сахань, І. А. Лавриченко // Пробл. розбудови державності та народовладдя в Укра-

іні (до 20-річчя Народ. Руху України за перебудову). – XXII Харк. політолог. читання, 23 жовт. 2009 р. – Х.: ХАП, НЮАУ ім. Я. Мудрого, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування АПрНУ, 2009. – 208 с. – С. 160-162.

50. Сахань О. М. Політичні конфлікти в Україні як прояв деструкції влади / О. М. Сахань, О. В. Новіков // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого: зб. наук. пр. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – Вип. 3. – Х.: Право, 2010. – С. 182-191.

51. Сватко Ю. І. Конфлікти в галузі державного управління: риторичний вимір / Ю. І. Сватко // Конфліктологічна експертиза: теорія і методика. – Вип. 6. – К.: Тов-во конфліктологів України, 2008. – С. 71-85.

52. Светлов В. А. Управление конфликтом: новые технологии принятия решений в конфликтных ситуациях / В. А. Светлов. – СПб.: Росток, 2003. – 135 с.

53. Светлов В. А. Конфликтология: учеб. пособие / В. А. Светлов, В. А. Семенов. – СПб.: Питер, 2011. – 352 с.

54. Скібіцька Л. Конфліктологія: навч. посіб. для студ. вищих навч. зал. / Л. Скібіцька. – К.: Центр учб. л-ри, 2007. – 383 с.

55. Словник термінів з правової конфліктології: наук.-довід. вид. / за ред. Ю. П. Битяка, Л. М. Герасіної, М. І. Панова. – Х.: Одісей, 2006. – 208 с.

56. Соколов С. В. Социальная конфликтология: учеб. пособие для вузов / С. В. Соколов. – М.: Юнити-Дана, 2001. – 327 с.

57. Ставицька О. В. Альтернативні технології розв'язання кримінальних конфліктів: загальний аналіз / О. В. Ставицька // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2009. – № 1. – Х.: Право, 2009. – С. 124-133.

58. Ставицька О. В. До питання про сутність адміністративно-правових конфліктів / О. В. Ставицька // Держ. буд-ва та місц. самоврядування. – Вип. 8. – Х.: Право, 2004. – С. 38-47.

59. Тихомирова Є. Б. Конфліктологія та теорія переговорів: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Є. Б. Тихомирова, С. Р. Постоловський. – Рівне: Перспектива, 2007. – 398 с.

60. Тодика Ю. М. Державно-правова конфліктологія як

важливий напрямок наукових досліджень / Ю. М. Тодика // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1996. – № 6. – Х.: Акад. прав. наук України, 1996. – С. 13-23.

61. Уизерс Б. Управление конфликтом / Б. Уизерс. – М.-Питер, 2004. – 174 с.

62. Хапілова В. П. Конфліктологія: навч. посіб. для вищ. навч. закл. / В. П. Хапілова; Держ. вищ. навч. закл. Запорізь. нац. ун-т. – Запоріжжя: Запорізь. нац. ун-т, 2010. – 278 с.

63. Хрестоматія по конфліктології: в 3 т. / сост.: В. Н. Николаевский (отв. ред.), И. Ю. Косуля, О. А. Гужва. – Т. 1. – Харьков: ХНУ им. В. Н. Каразина, 2009. – 552 с.

64. Шевчук Д. А. Конфликты: избегать или форсировать? / Д. А. Шевчук. – М.: РОСБУХ, 2009. – 440 с.

65. Яремчук С. С. Сучасні теорії в конфліктології: навч. посіб. / С. С. Яремчук. – Чернівці: Рута, 2008. – 72 с.

66. Яхно Т. П. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. / Т. П. Яхно, І. О. Куревіна. – К.: Центр учб. л-ри, 2012. – 168 с.

З М І С Т

1. Вступ.....	3
2. Загальний розрахунок годин лекцій, семінарських занять та самостійної роботи	5
3. Програма навчальної дисципліни “Конфліктологія”.....	6
4. Плани семінарських занять з навчальної дисципліни “Конфліктологія”.....	11
5. Поточний (модульний) та підсумковий контроль знань студентів.....	16
6. Індивідуальна робота студентів.....	19
7. Критерії оцінки успішності студентів.....	20
8. Контрольні питання для підготовки до заліку	21
9. Словник основних термінів.....	25
10. Список рекомендованої літератури.....	54

На в ч а л ь н е в и д а н н я
Е л е к т р о н н а к о п і я
**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ
ПОСІБНИК**

**ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
ТА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

“КОНФЛІКТОЛОГІЯ”

(галузі знань: 0304 “Право”, 0302 “Міжнародні відносини”;
освітньо-кваліфікаційний рівень “Бакалавр”;
напрями підготовки: 6.030401 “Правознавство”,
6.030202 “Міжнародне право”)

для студентів ІІІ курсу денної форми навчання

У к л а д а ч і: ТРЕБІН Михайло Петрович,
САХАНЬ Олена Миколаївна,
ГЕРАСІНА Людмила Миколаївна,
ВАСИЛЬСВ Георгій Юрійович,
ВОДНІК Валентина Давидівна,
ГОЛОВКО Ірина Валентинівна,
ЗИМОГЛЯД Віктор Якович

Відповідальний за випуск *М. П. Требін*

Редактор *Л. В. Рибалко*
Комп’ютерна верстка *Л. П. Лавриненко*

План 2012

Підп. до друку 09.01.2013. Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір офсетний.
Друк: ризограф. Ум. друк. арк. 3,8. Облік.-вид. арк. 2,25. Вид. № 265.
Тираж прим. Зам. № 4574. Ціна договірна.

Редакційно-видавничий відділ
Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, Україна.

Друкарня
Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, Україна.